

УДК 347.15/17-057.36

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v050.2023.7>

Кривенко Юлія Василівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-7506-0786

Спасова Катерина Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-8126-2306

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Постановка наукової проблеми. Визначення змісту прав людини було і є актуальною проблемою, оскільки вони визначають існування людини, її становище в суспільстві, суспільні відносини в цілому. Права громадян, зокрема й військовослужбовців, є узаконеною та охоронюваною державою можливістю реалізувати свої матеріальні, політичні, духовні, культурні та інші потреби. Слід зазначити, що права громадян та військовослужбовців не тотожні. Військовослужбовці користуються встановленими для громадян правами з обмеженнями, що визначаються умовами військової служби, з урахуванням чинного законодавства.

Виникнення та розвиток інституту захисту прав людини у Збройних Силах України соціально обумовлені потребою держави в наявності військової сили, що забезпечує її зовнішню безпеку та внутрішній порядок. Ефективність виконання військовослужбовцями поставлених перед ними завдань багато в чому залежить від стабільності їх соціального становища, внаслідок чого державна влада з моменту свого оформлення як влади публічної та на всіх наступних етапах історичного розвитку докладала чималих зусиль із забезпечення правих інтересів осіб, що несуть військову службу.

Враховуючи особливий зміст завдань, покладених на військовослужбовців, законодавство зазвичай закріплює щодо них особливий правовий статус. За своєю природою військова служба об'єктивно пов'язана з певними позбавленнями та обтяженнями. Одночасно вона відрізняється

особливою соціальною та державною значимістю виконуваних завдань, що не може не знайти свого відображення у правовому становищі осіб, які здійснюють даний вид діяльності.

Безумовно, права військовослужбовців лише тоді перетворюються на соціальну цінність, коли їх реалізація підкріплена комплексом юридичних гарантій, найважливішою є нормативно закріплене право військовослужбовців на правовий захист. І, як показує практика, військовослужбовці останніми роками дедалі більше активно вдаються до різних способів захисту своїх суб'єктивних прав. Своєю чергою, у правовій науці проблема захисту суб'єктивних прав військовослужбовців також викликає значний інтерес.

Актуальність висвітлення питання захисту прав військовослужбовців пояснюється, насамперед, особливою значущістю для держави такого виду державної служби як військова служба.

Чинниками, що зумовлюють необхідність даного дослідження, є:

– стрімкі зміни у військово-соціальному законодавстві останнім часом призводять до видання безлічі відмінних за своєю правовою природою нормативних актів, що встановлюють права, визначають обов'язки та компенсації військовослужбовцям, більшістю з яких вони не можуть скористатися з різних причин;

– необхідність вироблення конкретних пропозицій з питань вдосконалення інституту захисту військовослужбовців.

Дослідження питання захисту прав військовослужбовців являє науково-практичний інтерес

через особливості військової служби, бо дана категорія громадян ніколи не може бути повністю захищена від негативних наслідків виконання службових обов'язків.

Стан дослідження. У даний час у вітчизняній юридичній літературі немає єдиного підходу до захисту прав людини, а питання захисту прав військовослужбовців взагалі практично не досліджувалися, в більшості випадків досліджувалися питання щодо захисту соціальних прав. Дослідженням базових питань щодо основних прав людини присвячені роботи П.Рабинович, а вже питання захисту прав військовослужбовців в Україні досліджуються українськими вченими, зокрема, С. Ветлинським, С. Корольовим, М. Кравченко, О. Паньковою, О. Сидорчуком та інших, однак, незважаючи на це питання захисту прав військовослужбовців потребують подальшого наукового вивчення та аналізу у світлі сучасних подій.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі питань цивільно-правового захисту прав військовослужбовців на основі осмислення положень конституційного, цивільного, житлового та спеціального військового законодавства, літератури, матеріалів судової практики, а також у розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері.

Для досягнення зазначеної мети треба було вирішити такі завдання:

Вивчити та проаналізувати категорію «прав військовослужбовця» як об'єкта цивільно-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. У світі проблемами захисту прав людини виходять далеко за межі окремої держави. Сформувалися та отримали загальне визнання міжнародні норми та принципи в галузі прав людини, які є стандартом, до досягнення якого мають прагнути всі держави. Ці норми та принципи містяться в найважливіших міжнародно-правових документах у галузі прав людини: Загальної Декларації прав людини (1948 р.) [1], Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966 р.) [2], Міжнародному пакті про соціально-економічні та культурні права (1966 р.) [3], Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) [4], що склали Міжнародний більш про права людини. [5] На регіональному рівні ці норми містяться в Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950), [6] Європейської соціальної хартії (1961). [7] Міжнародні правові норми про права людини

також передбачають можливість обмеження прав військовослужбовців лише в окремих, чітко визначених законом випадках. У зв'язку з початком збройної агресії російської федерації було ухвалено низку змін до законів, у яких довелося відступити від зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На сьогодні запропоновано введення спеціальної посади Уповноваженого з прав людини у Збройних Силах України, яка, на нашу думку, здатна викликати уявне сприйняття більшої значущості захисту прав військовослужбовців. У чинному законодавстві необхідно передбачити вельми широкі правомочності Уповноваженому з прав людини, в тому числі і в такій закритій для громадськості сфері як Збройні Сили України. [8]

Інститути громадянського суспільства не включені до державного механізму захисту прав людини у Збройних Силах, але вони у випадках порушення прав військовослужбовців можуть «запустити» даний механізм у дію, в чому і полягає їхня правозахисна роль. Громадський контроль не замінює та не підмінє органи державної влади, а доповнює їх, сприяє демократизації армійського життя, підвищенню гарантій реалізації військовослужбовцями своїх прав, свобод та законних інтересів.

Правовий захист військовослужбовців визначається законодавством України та закріплює основні права та свободи військовослужбовців. Разом з тим, деякі конституційні та інші права та обов'язки громадян стосовно військовослужбовців набувають свого розвитку та конкретизуються в нормах військового законодавства. Ці принципи були та залишаються домінуючими впродовж усієї історії Збройних Сил.

Традиційно склалося, що значна увага приділялася соціальному захисту військовослужбовців. У ст.1 Закону України «**Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей**» визначено, що соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної,

часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.[9]

На сьогодні соціальний і правовий захист військовослужбовців є сукупністю розрізнених за своєю суттю гарантій, які не в змозі забезпечити належний захист.

Для вирішення цих та багатьох інших проблем має бути особливий підхід.

Таким чином, система правового захисту завжди повинна містити три послідовно викладені елементи: гарантії; відповідальність і механізм реалізації прав, свобод та обов'язків військовослужбовців. На основі чітко структурованої системи можна буде внести ясність у розуміння даних понять.

Права військовослужбовців, а також усі питання їх правового захисту знайшли відображення в законодавчих актах і, незважаючи на всі описані вище складнощі, більшість нормативних положень, які їм присвячені, мають не лише декларативний характер, а й застосовуються практично.

Як вбачається, одна з головних проблем здійснення правового захисту військовослужбовців пов'язана з тим, що саме законодавство про права, гарантії та пільги військовослужбовців є досить розрізненим, тож лише цілісна система може ефективно врегулювати всю сукупність прав і свобод військовослужбовців.

У той же час привертає увагу явний інтерес військовослужбовців до практичних проблем реалізації своїх соціально-економічних прав (переважно права на винагороду за працю, пенсійне забезпечення, на житло та ряд інших), яким присвячена значна частина досліджень у цій галузі. Саме ця категорія прав зачіпає нагальні щоденні інтереси військовослужбовців та їхніх членів сімей. Тож зрозуміло, чому саме в юридичній літературі приділяється увага питанням їх реалізації. Разом з тим багато інших категорій прав військовослужбовців – особисті та політичні, включаючи право на життя, свободу, особисту недоторканність, свободу думки і слова – залишаються малодослідженими, незважаючи на їх принципове значення, фундаментальну роль у структурі правового статусу військовослужбовців як спеціального суб'єкта права. Не менш вагомою особливістю сучасних досліджень є й явне спрямування у бік аналізу суто практичних, найчастіше вузькопроцесуальних особливостей захисту прав військовослужбовців. Відсутність глибокого

теоретико-правового дослідження захисту прав військовослужбовців призводить до того, що поза рамками уваги дослідників залишається цілий пласт важливих матеріально-правових і процесуальних питань захисту прав військовослужбовців, а проведене дослідження має фрагментарний характер.

Військовослужбовці – це особлива категорія громадян, стосовно яких поняття «права» має двоякий сенс. Вони користуються усіма цивільними правами, але спосіб реалізації визначається їх приналежністю до цієї групи і відповідними нормативними документами. Не викликає жодного сумніву, що зазначена категорія громадян схильна до підвищеного ризику щодо порушення базових прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до Конституції України [10] гарантується державний захист прав і свободи людини і громадянина. Цивільно-правовий захист конкретизує цю конституційну норму: кожен, чие суб'єктивне право порушено чи оскаржено, має право звернутися по захист у компетентні організації. Держава покладає обов'язок сприяти відновленню порушеного правового становища громадянина чи іншого суб'єкта, зокрема військовослужбовця на себе.

Існують різні засоби захисту прав та законних інтересів військовослужбовців. У тому числі значна роль належить цивільно-правовим нормам. Хоча вони не виступають регулятором відносин влади та підпорядкування, але охорона прав військовослужбовців, а також її цивільно-правова складова є важливою складовою повноцінної діяльності як окремих військовослужбовців, так і військових підрозділів загалом.

Саме поняття «інститут захисту прав людини у Збройних Силах» у дослідженнях гуманітарної спрямованості не спостерігається, через що проблема юридичної природи даного інституту ніколи не ставилася в теорії права та у загальноправовому ракурсі не аналізувалася.

Формування інституту захисту прав людини у Збройних Силах обумовлено визнанням за кожною людиною, в тому числі військовослужбовцями, права на правовий захист, та обов'язку держави у наданні такого захисту.

Захист прав військовослужбовців – примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб здійснення права, що застосовується у встановленому законом порядку компетентними державними органами з метою відновлення порушеного права, відшкодування заподіяної шкоди та залучення винних до юридичної відповідальності.

Захист прав військовослужбовців завжди передбачає наявність та дію конкретних засобів та способів захисту, які встановлюються державою та закріплюються виключно у правових нормах.

Інститут захисту прав людини у Збройних Силах є комплексним інститутом. Поширення на військовослужбовців конституційного положення про право людини на правовий захист не вважає його галузевим інститутом військового права. Разом з тим, спеціальний правовий статус військовослужбовців хоч і визначає юридичну природу аналізованого інституту, впливає на механізм захисту прав військовослужбовців, через що вважати його галузевим інститутом конституційного права також неправильно.

Як юридичні гарантії реалізації цивільних прав відносин застосовуються притаманні лише цивільному праву заходи захисту суб'єктивних цивільних прав і заходи відповідальності за невиконання обов'язків, які мають переважно майновий характер.

Гарантії захисту прав військовослужбовців охоплюють сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на всебічний захист прав військовослужбовців, на усунення причин, що перешкоджають їхній правомірній реалізації. Ці чинники стосовно інституту захисту прав людини у Збройних Силах виступають умовами, способами захисту порушених (оспорюваних) прав військовослужбовців.

Термін «спосіб захисту» цивільних прав по відношенню до військовослужбовців не використовується. Проте, враховуючи особливості правового статусу зазначеної категорії осіб, необхідно законодавчо закріпити поняття способів захисту цивільних прав військовослужбовців. Під способами захисту цивільних прав військовослужбовців слід розуміти закріплені в чинному законодавстві матеріально-правові заходи примусового характеру, з допомогою яких можна досягти: припинення, запобігання, усунення порушення права військовослужбовця, відновлення права та (або) компенсації втрат, спричинених порушенням права, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених прав цієї категорії громадян.

Важливе значення для правозастосовної діяльності набуває систематизація способів захисту прав військовослужбовців. Вона дозволяє чітко

відмежувати один вид способів захисту від іншого та застосовувати кожен із них у суворій відповідності до закону та з найбільшою ефективністю, що забезпечує повне відновлення порушеного права. Способи захисту є найважливішою ланкою в забезпеченні нормальних умов діяльності військовослужбовців, тому проблеми правозастосовної діяльності із захисту їх цивільних прав вирішуються найефективніше з урахуванням науково обґрунтованої системи.

Отже, враховуючи вищевикладене, засоби захисту цивільних прав військовослужбовців можна класифікувати за такими підставами:

1) за формою реалізації способу захисту (за суб'єктом, уповноваженим на реалізацію способу захисту): на неюрисдикційні, або способи самозахисту; змішані; юрисдикційні;

2) за результатом (метою), на який спрямоване застосування того чи іншого способу захисту: на присікальні, відновлювальні, компенсаційні та забезпечувальні;

3) за сферою застосування (законодавчого закріплення): на загальні (універсальні) та спеціальні.

Наведена класифікація способів захисту прав військовослужбовців видається нам найбільш вдалою, повною, бо має практичне значення.

Отже, ми можемо дійти висновку, що під цивільно-правовим захистом прав військовослужбовців слід розуміти здійснювану, зазвичай з ініціативи військовослужбовця – носія порушеного чи оспорюваного права – діяльність суду, самого військовослужбовця, а в передбачених законом випадках – органів військового управління щодо примусового застосування заходів правового реагування з метою усунення перешкод у реалізації військовослужбовцями своїх суб'єктивних прав, ліквідації наслідків їх порушення (оспорювання) шляхом застосування способів, передбачених Цивільним кодексом.

Крім того, на наш погляд, систему цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовців необхідно уніфікувати з урахуванням особливостей цивільно-правового статусу зазначеної категорії осіб; з наявного інструментарію захисних заходів визначити найбільш дієві та доцільні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

4. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086#Text
5. Гнатівський М. Міжнародний Білль про права людини. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
6. Конвенція про захист прав людини та основних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. Європейська соціальна хартія. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
8. Богатир В. Як через війну в Україні обмежувалися права людини (повний список). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yak-cherez-viynu-v-ukrayini-obmezhuvalisya-prava-lyudini-povniy-spisok.html>
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 141.

Кривенко Юлія Василівна, Спасова Катерина Іванівна
Захист прав військовослужбовців: окремі питання

У статті розглянуто та проаналізовані окремі питання цивільно-правового захисту прав військовослужбовців, які є актуальними та викликають інтерес через особливості військової служби, бо дана категорія громадян ніколи не може бути повністю захищена від негативних наслідків виконання обов'язків військової служби.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку з необхідністю належного захисту прав військовослужбовців.

Предметом дослідження виступає механізм цивільно-правового захисту прав військовослужбовців та нормативні акти, що передбачають особливості цивільно-правового захисту.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці, в яких проаналізовані питання захисту прав військовослужбовців у відповідності до цивільно-правових, соціально-правових, адміністративно-правових норм.

Визначено, що військовослужбовці є окремою соціальною групою громадян, що складається з індивідуальних суб'єктів права, які здійснюють функції збройного захисту держави та виконують функціональні завдання у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та органах, у яких законом передбачена військова служба.

Підкреслено, що зазначена категорія громадян схильна до підвищеного ризику щодо порушення базових прав і свобод людини та громадянина, у зв'язку з чим виникають особливості захисту прав військовослужбовців.

Зазначено, що важливим є створення необхідних умов для безперешкодної реалізації військовослужбовцями своїх прав, тобто потрібно виключити існування будь-яких інших, крім юридично встановлених, обмежень щодо їх здійснення.

Аргументовано, що чинні нормативно-правові акти, покликані регулювати суспільні відносини за участю військовослужбовців, відрізняються певною неузгодженістю, що знижує ефективність їх застосування.

Зазначено, що судова практика захисту прав військовослужбовців нерідко носить суперечливий, несистематизований характер, вимагає ретельного аналізу та науково-практичного коментаря.

Запропоновано уніфікувати систему цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовців.

Запропоновано визначити засоби захисту цивільних прав військовослужбовців та класифікувати їх згідно таких підстав, а саме: за формою реалізації способу захисту (за суб'єктом, уповноваженим на реалізацію способу захисту); за результатом (метою), на який спрямоване застосування того чи іншого способу захисту; за сферою застосування (законодавчого закріплення).

Визначено необхідність уніфікації системи цивільно-правових засобів захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, військова служба, військовий обов'язок, цивільно-правовий захист, охорона, способи захисту.

Kryvenko Yuliia, Spasova Kateryna
Protection of the rights of military service members: specific issues

This article examines and analyzes specific issues of civil law protection of the rights of military service members, which are relevant and of interest due to the peculiarities of military service, as this category of citizens can never be fully protected from the negative consequences of performing their military duties. The object of the study is the social relations arising in connection with the need for proper protection of the rights of military service members. The subject of the study is the mechanism of civil law protection of the rights of military service members and regulatory acts that provide for the peculiarities of civil law protection. The theoretical basis for the study is scientific works that analyze the issues of protecting the rights of military service members in accordance with civil law, social law, and administrative law norms. It is determined that military service members are a separate social group of citizens, consisting of individual subjects of law who perform functions of national defense and fulfill functional tasks in the Armed Forces of Ukraine, other military formations, and institutions where military service is provided by law. It is emphasized that this category of citizens is prone to increased risk of violating their basic human and civil rights and freedoms, which is why there are specific features of protecting the rights of military service members. It is noted that

it is important to create necessary conditions for unhindered exercise of rights by military service members, that is, it is necessary to exclude any restrictions on their exercise other than those established by law. It is argued that the current regulatory and legal acts aimed at regulating social relations involving military service members have certain inconsistencies, which reduces the effectiveness of their application. It is noted that the legal practice of protecting the rights of military service members often has a contradictory and unsystematic character, requiring careful analysis and scientific-practical commentary. It is proposed to unify the system of civil law means of protecting subjective civil rights and interests protected by law of military service members. It is proposed to define the means of protecting civil rights of military service members and classify them based on the following criteria: by the form of implementation of the means of protection (by the subject authorized to implement the means of protection); by the result (goal) to which the application of a particular means of protection is directed; by the sphere of application (legislative consolidation). The need to unify the system of civil law means of protecting subjective civil rights and interests protected by law of military service members is determined.

Key words: military service members, military service, military duty, civil law protection, protection, means of protection.